К.Ш. ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К 08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенеши

Кол жазма укугунда
УДК 339.(575.3)+321.924.3

НУРИДИНОВ СУНАТУЛО ЗУБАЙДУЛОЕВИЧ

АЙЫЛ ЧАРБАСЫНДА ЖЕКЕ СЕКТОРДУ ТҮЗҮҮНҮН ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АЙМАКТЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

(Таджикистандын Гиссар аймагынын дыйкан (фермердик) чарбаларынын материалдары боюнча)

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Адистиги: 08.00.05 – Экономика жана эл чарбачылыгын башкаруу (аймактык экономика)

Душанбе – 2019

Диссертациялык иш Таджикистан мамлекеттик финансы-экономикалык университетинин дүйнөлүк экономика жана эл аралык соода кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: **Омурзаков Сатыбалды Ашымович**
экономика илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер: **Давлатзода Кудрат Камбар**
экономика илимдеринин доктору, профессор

Рахимов Джамшед Одинабекович
экономика илимдеринин кандидаты, доцент

Жетектөөчү мекеме: Ширишох Шотемур атындагы Таджик агрардык университети, дареги: 734003, Таджикистан Республикасы, Душанбе ш., Рудаки пр.146, Тел./Факс: (992-37) 224 72 07, E-mail: rectortau31@mail.ru.

Диссертациялык иш 2019-жылдын 28-февралында саат 16-00дө К.Ш. Токтомаматов атындагы эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча өтө турган К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенешинде К.Ш. Токтомаматов атындагы илим изилдөө, иштеп чыгуу жана инновация борборунда корголот. Дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.
Диссертация менен Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.

Автореферат 2019-жылдын 28-январында таркатылды.

К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенешинин окумуштуу катчысы, экономика илимдеринин доктору **Низомов С.Ф.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Жеке секторду өнүктүрүүнүн жана түзүүнүн көйгөйлөрү рыноктук мамилелердин теориясынын маанилүү милдети болуп калды, бул агроөнөржай комплексинин экономикасынын

киреше тармагы болуп калбастан, Тажикистан мамлекетинин азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо фактору десек дагы болот.Ушунун негизинде башка көйгөйлөрдүн катарында экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу, жакырчылык деңгээлин азайтууга жана жоюуга, региондук артта калуу, азык-түлүк коопсуздугунун маселелерин чечүү идеясы, бүгүнкү күндө теорияда да, практика да бекем позицияларды ээлеп алды.

Моюнга алыш керек, республиканын айыл чарбасы экономикалык артта калуусу, жакырчылык жана жумушсуздуктун өсүшү, миграциянын көбөйүшү, айыл-чарба инфраструктурасын маанилүү чөйрөлөрүнүн жоктугу, республиканын коомдук прогрессине башкы жолтоо болуп калганы анык. Экономикалык артта калыш, ар кандай менчигинин түрүн жана чарба жүргүзүүнүн түзүлүшүн жана өнүгүүсүнүн жай темпи, баарынан мурда реалдуу жана акылга сыярлык өнүктүрүү жана айыл чарбасындагы жеке секторду зонасын улам агрардык өнүктүрүү багыттарын чарбалык комплексин жана башка бир катар көйгөйлөрдү мүмкүндүк бербеген, жөнөтүүгө керектүү ресурстарга карата мындай чечим кечиктирилгис көйгөйлөрдү кантип жоюуга, деградацияга учураган айыл чарбасынөнүктүрүү, тоолуу аймактарды пайдалануу, шаар четиндеги чарбалардынмүмкүнчүлүгүн пайдалануу, жолдорду жана көпүрөлөрдү куруу, жаңы аймактарды өздөштүрүүчүн шарттарды камсыз кылуу, жашоонун деңгээлин жогорулатуу жана анын узактыгы жана б.у.с. Албетте, мунун баары ар кандай менчигинин түрүн жана чарба жүргүзүүнүн формаларынын өнүгүүшүнүнталап кылбастан, айыл чарбасындагы жеке секторду, курч, зарыл болгон көйгөйлөрүн уюмдун ар кандай типтеги айыл-чарба, зоналык,шаар алдындагы ж. б. рынок талап кылган нерселер. Ошондой эле билүү керек, жогору ролду ушундай рыноктук формалар ойнойт: чарба кооперативдер, ижара ишканалар, агрофирма, ар кандай компаниялар жана дыйкан (фермер) чарбалары жана бизнес, агробизнес, ишкердик.

Бирок, жеке сектордун ролу эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу формасы катары, “өндүрүштүн тездетүү”факторутеория жана практикадаактуалдуу болуштугу анык. Ошондуктан диссертациялыкиш Гиссар аймагындагы айыл чарбасындагы жеке секторду өнүгүүсүнө арналган, жана тандалган теманын актуалдуулугунаныктайт.

Диссертациянын темасы менен ири илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштеринин байланышы. Диссертация Тажик академиясынын айыл-чарба илимдеринин ГР № 0102ТД936 “Айыл чарба продукциясынын рыногунун моделин иштеп чыгуу, уюштуруу-экономикалык механизмдерин түзүү” негизинде, айыл-чарба экономикасы институтунун тармактуу экономика бөлүмүнүн илимий изилдөө планынын негизинде аткарылган.

Диссертациялык иштин максаты болуп, теориялык жана уюштуруу–экономикалык негиздерин өнүктүрүү жана айыл чарбасындагы жеке секторду Гиссар аймагынын мисалында иштеп чыгуу, ошондой рынок экономикасынын шарттарынын бири катары республиканы азык-түлүк менен

камсыз кылуу, калкты иш менен камсыз кылуу. Диссертациялык иштин максаттарын ачуу үчүн төмөнкү аныкталган милдеттер аткарылган:

– жеке менчиктин түрүнүн мүнөздөмөсүнүн маанисин жана агрардык сектордогу чарбалардын түрүрнүн уюштуруу закон ченемдүүлүгүн үокуп-үйрөнүү;

– айыл чарба өндүрүшүндөгү организациялардын жеке түрлөрүнө таасир берүүчү аймактык факторлорду көрсөтүү;

–чарбалардын жеке түрлөрүн өнүктүрүүнүн чет элдик тажрыйбаларын изилдөө жана аларды Таджикистандын шарттарында пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрүн кароо;

– Гиссар аймагынын айыл чарбасында жеке секторлордун абалын изилдөө жана чарбалык жеке түрлөрүн өркүндөтүүнүн резервдерин аныктоо;

– дыйкан (фермер) чарбалардын жана көмөкчү жеке чарбалардын натыйжалуулугунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу жолдорун белгилөө;

–айыл чарбасында жеке секторлорду жөнгө салууну жана мамлекеттик колдоолордун чараларын иштеп чыгуу;

– аймактарда жеке секторлорду өнүктүрүүнүн фактору катары ишкердик ишмердүүлүгүн өнүгүү багытын иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы теориялык жана практикалык принциптерин калыптандыруу жана өнүктүрүү, Тажикстандын Гиссар аймагынын айыл чарбасындагы жеке секторду түзүү. Алар төмөнкүлөрдөн турат:

- "жеке сектор", "дыйкан (фермердик) чарба", "жеке көмөкчү чарба" деген түшүнүктөрдүн экономикалык маңызын ачылышы, Таджикистандын айыл чарбасында жеке сектордун өнүгүүсүндө теориялык илимий негиздер стратегиялык милдеттер катары;

– регионалдык факторлор таасир этүүчү уюштуруу формалары классификацияланды, жеке сектордун КЖЧдын иштешинин шарттарында;

– айыл чарба өндүрүшүн уюштурууда чет элдик тажрыйбалар изилденди жеке менчик шарттарында жана аларды Таджикистандын аймагында пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү белгиленди;

– менчиктин ар кандай түрлөрүнүн жана чарбалардын айыл чарба аймагында демографиялык, социалдык, жаратылыш-климаттык өзгөчөлүктөрдү эске алып азыркы абалы талданды;

– дыйкан-фермердик чарбалардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу ички жана тышкы базарда негизги атаандаштык артыкчылыгы катары белгиленди, ошондой эле экономикалык натыйжаларга жетүү;

– жеке ишкердиктин өнүгүүсү жан анын жыйынтыктардын жетишкендиги мамлекеттик колдоо түздөн-түз байланышта жана акыл-эстүү жөнгө салу. Ушунун негизинде жеке чарбалардын түрүн жөнгө салуу жана мамлекеттик колдоо багыттары көрсөтүлдү;

– ишкердикке өз алдынча маани берип, ишкердүүлүктүн жыйынтыгын камсыздаган ыкмалар жана түрлөрүн ачуу, анын ичинде чет элдик өнөктөштөр менен биргелешкен ишканаларды түзүү.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык баалуулугу. Автордун сунуштары окумуштуулардын кеңешинде Таджик каржы-экономикалык институтунда, ТАСХН айыл чарбанын экономикасы институтунда каралып жана республиканын айыл чарба министрлигине,Таджикистандын улуттук дыйкан (фермер) чарбаларынын ассоциациясына практикада колонууга берилди. Алар республиканын Гиссар аймагынын экономикасын өнүктүрүү программасы 2012-2018 ж.ж камтыган мезгилге киргизилди.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү: диссертацияда конкреттүү сунуштар камтылган, анын ичинде аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн багыттары, өзүнчө территориялардын экономикасын өнүктүрүүнүн моделдери, ишкердик ишмердүүлүгүнүн жакшыртуу жолдору.

Коргоого алынып чыккан негизги жоболор:Таджикистандын Гиссар аймагын айыл чарбасынын жеке секторун түзүүнүн теориялык талдоонун негизинде үч бөлүмдө илимий жаңылыкты көрсөткөн тыянактар жана сунуштар даярдалды. Алар төмөнкүлөр:

- изилдөөнүн жыйынтыктары автордун жеке өзүнүн теория жана методологиясы жеке секторду түзүү жаатында жана территориянын экономикалык потенциялын пайдалануу менен төмөнкү такталган, ачылган жоболор илимий жаңылыкты көрсөттү;
- жеке автор тарабынан аймактардын территориялык резервдердин экономикалык потенциялы табылды;
- жеке көмөкчү чарбалардын жана жеке чарбалык уюшулган түрлөрүнүн ишкердик ишмердүүлүгүн өнүктүрүү жолдору.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Автор тарабынан теориялык жана практикалык аспектилери түзүлдү жана экономикалык, социалдык, илимий-техникалык жана уюштуруу шарттарында аймакты өнүктүрүү жалпыланды.

Изилдөөнүн натыйжасын апробациялоо жана ишке ашыруу. Диссертациялык изилдөөнүн негизги теориялык жана практикалык натыйжалары эл аралык, республикалык, региондук, илимий жана илимий–практикалык конференцияларга, кеңешмелерге, семинарларга, Тажикстандын экономика Институтунун (2007-2012-жж.), Тажикстандын экономика Институтунун Окумуштуулар Кеңешинин жыйындарында доклад кылынды.

Диссертациялык изилдөөнүн түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык жумуш киришүүдөн, үч баптан, тыянактардан, сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен туруп,көлөмү компьютердик текстте даярдалган 167 бетти түздү. Өз ичине 18 таблицаны жана 5-схемаларды камтыйт.

Иштин негизги мазмуну

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу, теориялык жана практикалык маанилилүгү негизделип, максаты жана милдеттери түптөлдү, изилдөөнү жүргүзүүнүн теориялык жана методологиялык негиздери көрсөтүлдө, илимий жаңылыгы жана практикалык маанилүүлүгү ачып көрсөтүлдү.

Биринчи **“Айыл чарбасынын жеке секторун өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык өзгөчөлүктөрү”** бөлүмүндө жеке сектордун теориялык негиздери жана мааниси ачылды ,айыл чарбанын жеке секторунун түзүмүн жана курамынын кээ бир көйгөйлөрү жана өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүдөгү ролу каралды.

Рынок экономикасына өтүү менен Таджикистанда болуп өткөн республиканын социалдык экономикалык жагдайларында жаңылануулар терең кулач жайды. Ал өзүнүн чарбанын жаңы сапаттуу моделине өткөндүгү менен белгилүү, дүйнөлүк глобалдык тенденцияларга жараша, ошону менен бирге тажик коомунун спецификалык өзгөчөлүктөрү менен да – анын маданияты жана тарыхы. Академик Л. Абалкиндин пикири боюнча, " карата суроо-талаптары илимий–техникалык революция, болгон ийкемдүүлүктүн жана ички импульстун өз алдынча өнүгүшү эмес, болгон жөндөмсүз жогорку натыйжалуулугун камсыз кылууга, экономиканын жана анын социалдык багытын арттырууда" [11]. Ушундан улам азыркы рыноктук экономикада жеке сектордун теориялык негиздеринин иштелмелерисиз дуйнөлүк тажрыйбаны эске алганда да өнүктүрүү мүмкүн эместигин көрсөттү, андыктан жеке секторду, бизнести, агробизнести эффективдүүлүгүн бир гана ар кандай формалардагы чарбалардын түрлөрүнүн болушу, атаандаштыкка жөндөмдүү жана ар түрдүү профилдеги, кичи, орто, биргелешкен ишканалардын болуусу айыл экономикасын өнүктүрө албайт жана адамзаттын активдүүлүгүнүн агроөнөржай өндүрүшүнүн факторлорун эсепке алсак да, ушундан улам бир гана рынок экономикасы жаңылануну жана социалдык багыт көрсөтүүшү мүмкүн.

Андыктан максаттуу айтып кетүү керек, улуттук экономиканын түзүмүндө жеке сектордун жаралуусу, анын ичинде айыл чарбасы да илгерки тарыхка ээ. Ушул көйгөй теория да чарбалык практика да ар түрдүү «жеке менчик», «ишкердик ишмердүүлүк», «жеке көмөкчү чарба», «үй-бүлөлүк экономика», «кооперативдер», «фирма жана концерндер», кичи, орто ишканалар ж.б. аталыштар менен калды.Баарынан да, социалдык экономикада болгон эволюция республиканын агроөнөр жай өндүрүшү жалпы законченемдүүлүгүнө баш ийерин көрсөттү [49, 192с.].

Баарынан да, бул көйгөйлөр алдыңкы менчиктин формаларына тиешелүү жана айрыкча айыл чарбанын жеке секторунун өнүгүүсүнө да да, ошондой эле калың элдин массасынын аныкталбаган ар кандай абалдарын, алардын (өрөөндөрдүн жана айылдардын) айыл чарба өнүгүүсүнүн негизги факторуда алардын керектөөлөрүн канааттандырууда, жакырчылыкты жоюнун спецификалык концепциясы катары, аны менен бир убакта малекеттик жардамдын, колдоонун ролун жогорулатуу жана йыл экономикасынын салттуу секторлорунун өнүгүүсүн жөнгө салуу менен… ушундай жардам бир жактуу болгонуу менен, кээде алар аныкталган мезгилде баштапкы капиталды топтоого мүмкүндүк берет. Андыктан, айтылган ойлор практикада узак процесс ичинде менчиктин формаларын жогоруга чыгарып, экономикалык илимде айтылган укладдар, анын негизинде түшүнү мүмкүн

эмгекти жана өндүрүштү уюштуруу формаларын, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу формаларын.

Белгилеп кетүү керек, айтылган жеке секторлордун көйгөйлөрүн аткарылуусунда кооперативдерди, биргелешкен (чет элдик өнөктөштөр менен) ишканалар, кичи ишканалар, ижарадагы ишканалар, акционердик ишканалар, дыйкан (фермердик) чарбалар, үй чарбалары (ЖКЧлардын базасында), жеке ишканалар, өз алдынча эмгек ишмердүүлүгүнүн формалары ж.б. каяка алып баруу керектиги байкалат.

Методологиялык планда бир канча туруктуу теориялык багыттар клыптанды – көптүрдүү менчиктик формалардын теориясын өнүктүрүү (макродон микрого чейинки денгээлде), анын ичинде «ишкердик» теориясын өнүктүрүү, ушунун ичине «жеке сектор» да кирет, аралаш экономика, туруктуу өнүгүү, айыл инфраструктуралары, организациялар ж.б. Көпчүлүк кафедралар ЖОЖдун ушул менен алектанып атышат ондогон изилдөөчү мекемелер, илимий борборлор, өкмөт ткаржыланган, бизнес менен, кайрымдуулук фонддор, коомдук уюмдар. Мамлекет жана фонддор негизги ролду ойнойт, көбүнчө бир канча азпайдалуу изилдөөлөргө каражаттар берилет, практикалык маанилилүүлүгү жокторго да, бирок эң негизгиси илим менен чарбалык практиканын өнүгүүсүнүн биргеликтегиси эң башкысы.

Изилдөө тастыктагандай, рынок экономикасына өткөндөгү өзгөчөлүктөрөн эске албастан жана анда жеке сектордун өнүгүү ролун дуйнөлүк тажрыйбалардын дагы бир багыттарын улуттук базар экономикасынын принциптерине колдонуу аракеттери көрүлбөй жатат жана Республика чарбалык комплекстерди өнүктүрүүдө азыркы дүйнөлүк цивилизациядагы экономикалык өнүгүүлөрдү эске албастан чарба комплекстерин өнүктүрүү мумкун эмес.

Өлкөнүн экономикасынын өнуктүрүүнүн жана кенейтүүнүн чон ролу катары экономиканын жеке сектору катары социалдык фактор ойнойт,шаардык, райондук,аймактык элдердин социалдык абалдары да.Адамдардын эркиндиги менен өндүрүмдүүлүгү канчалык жогору болсо өлкөнүн экономикасыошончолук тез өнүгөт.

Мына ошентип республиканын экономикасынын жеке секторун өнүгүү маңызын көрсөтүү менен биз бир убакта биз кичи экономиканы түзүүдө негизинен жеке секторду элестеттик.Ал тургай өлкөнүн экономикасынын тарыхый өнүгүүдөгү тарыхый жактарды карабастан.Жаңы шарттарда чарбалардын көйгөйлөрүн изилдөөчү окумуштуулардын жана практиктердин жаңы теориялык изилдөөлөрүнө таянабыз.Белгилейбиз,ар кандай менчиктин түрлөрүн өнүктүрүү процессинде анын ичинде жеке сектор изилөөчүлөрдүн ар кандай багыттарын өзүнө бура алды.

Өзгөчө жайгашуу көйгөйлөру жеке менчик секторунун пайда болуусу “Сохибкор”деп аталат.Мисалга Улуу Жибек жолу доорунда “Сохибкор”термини бул ишкердик ишмердүүлүк формасы катары ортомчулук функцияларды көргөзгөн (X-XVкылымда) андан кийин жаңы терминдин пайда болуусу менен бирге.Ишкердиктин жаңы субъектилери:жер иштетүү “чормяк кар” көркөм архитектуралык жана жибек өндүрүмчүлүк.Бирок

көбүнчө термин “Сохибкор”соода ортомчулук ишмердүүлүнө кенири колдонулган.XIX кылымдын экинчи жарымынан тартып “Сохибкори”(ишмердүүлүк,жекече,жеке-уй бүлөлүк-топтук,жеке-өз алдынчалык,мамлекеттик ж.б)женил,тамак-аш,тоо-кен өнөр жайында тоо жер иштетүүдө айыл курулушунда (жолдор,көпүрө куруу,тегирмен,эт сойуучулук жайлар ж.б)пайда болгон.Азия өлкөлөрүндө жеке сектордун пайда болуусу жана өнүгүү процесстери анын ичинде Тажикстанга өзгөчө таасир көрсөткөн азиаттык өндүрүш ыкмасы эсептелет жана экономикалык илимде бул аз изилденген көйгөй,кээ бир көйгөйлөрдү камтыганда (иррегация –жер өздөштүрүү,үй бүлөлүк эмгекти уюштуруу,каналдарды куруу,тоо этектерин пайдалануу, кичи экономикада салттуу түрлөрдү өнүктүрүү ж.б)өзүнө тең эмес болгон.

Айтып кетиш керек жеке секторду өнүктүрүү бул-кең келечек,биз ошондо гана өзүбүздүн муундарыбызга айыл-чарба рыноктук түрлөрүн уюштуруунун тажрыйбаларын калтыра алабыз.

Аймактын чарбасын өнүктүрүү көйгөйлөрүнө төмөнкүлөрдү киргизебиз:

1)Начар өнүккөн жол түйүндөрү,айыл жерлерин перспективдүү айыл пункттарын өнүгүүсүн камсыздай албайт.

2)Калктын көп бөлүгу кыштактардын шаарга кетүүсү (мисалга: Варзоб, Тассар районунан Рудакиге)

3) Керектүү сандагы социалдык-маданияттык мекемелердин жоктугу (клуб, мектеп, магазин , кинотеатр, соода борборлору жана кичи базарлар ж.б)

4)Толук аймактагы эмгек ресурстарын пайдалануунун жетишсиздигин, элдердин жакшы жашоо издеп ар түрдүү КМШ өлкөлөрүндө мигрантка айланды . Ушул фактордун баары көрсөтүп турат көйгөйлөрдүн татаалдыгын жана айыл чарбасында жеке секторду өнүктүрүү менен байланышта экендигин . Андыктан ишкердин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү жолдорун жана жеке сектордун көптөгөн көйгөйлөрдү ийгиликтүү чечсе болот,бул биринчиден. Экинчиден биз айыл чарбада жеке секторду өнүктүрүү жана уюштуруу перспективдуу деп эсептейбиз,тагыраак айтканда рыноктун.

Бул жерден жеке сектордун өнүгүүсү жана таралуусу айыл чарбада өлкөнүн өзүнөн жана территорияларды пайдалуу пайдалануу өзгөчөлүктөрүн камтыйт. Жеке сектордун өнүгүү өзгөчөлүктөрү төмөнкү 1- чиймеде көрсөтүлөт.

1-чийме. Айыл чарбасындагы жеке секторду өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү

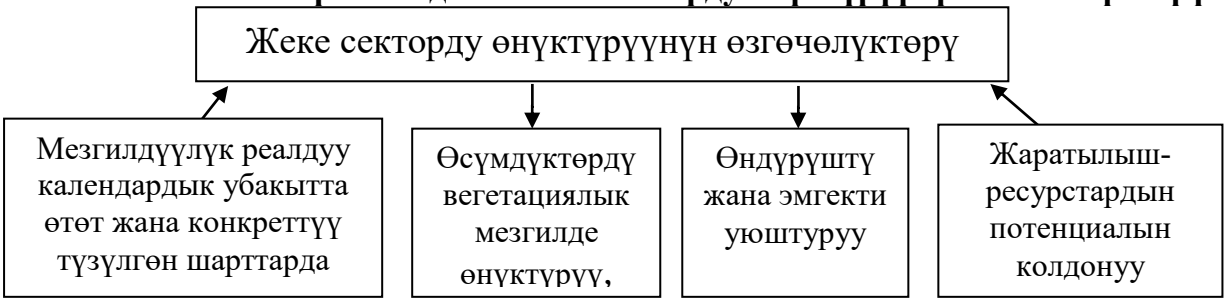

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

Берилген чиймеде күбө болгондой, айыл чабада жеке секторду өнүктүрүү өзгөчөлүктөрү катары мезгилдүүлүк,өсүмдүктөрдүн вегетациялык мезгилде өсүүсү,өндүрүштү жана эмгекти уюштуруу жана жаратылыш-эмгек ресурстарын пайдалануу ж.б. Айыл чарба кооперативдердин ички чарбалбалык механизмдери ,аз пайдалуу чарбаларды түзүү эфективдүү .Анын негизинде дыйкан чарбалардын ортосунда продукцияны өндүрүүдө жерлерди бөлүштүрүү суроосу келип чыгат.

Экинчи “Гиссар аймагынын айыл чарбасынын жеке секторун өнүктүрүүнү баалоо жана азыркы абалы “бөлүмүндө айыл чарбасында жеке секторду өнүктүрүүнүн негизгиси катары ар кандай түрлөрдүн өнүгүүсүнүн жана таралуусунун азыркы абалын тандоо,ошондой эле жеке секторду өнүктүрүүдө экологиялык,аймактык шарттар,жаратылыштын таасири жана ролу көрсөтүлгөн жана республиканын Гиссар аймагынын ЖКЧнын,дыйкан(фермер)чарбаларынын эффективдүү өнүгүүсү тандалган.

Изилдөө тастыктагандай ,Гиссар аймагы жаратылыш-экономикалык жана эмгек потенциалына ээ.жалпы аянты республика боюнча айыл чарба сектору 7,7% тузөт,анын ичинде сугат жер -3,6 айдоо жер жана коп жылдык көчөттөр -4,5 жайлоолор-8,6%. Ал эми республиканын ичинде эмгектин бөлүнүүсүндө,аймак негизинен картошка,жер жемиштер,мөмө жемиштер,жүзүм,пахта,эт продукталары менен негизги өндүрүүчү болуп эсептелет,дагы тоо бактары жана жүзүмбак, балчылык, козу карын өндүрүү, тоо дары чөптөрүн, тоо сууларын жана минералдык сууларды өндүрүүдө аймактын экономикасын атаандаштыкка жөндөмдүү сектор катары каралат. Гиссар аймагынын айыл чарбасынын жаратылыш-экономикалык потенциялы айыл элин жумуш менен камсыздай алат жана жакырчылыктын дээңгелин төмөндөтүү менен бирге аймактын азык-түлүк коосуздугун бекемдейт. Ошондой эле экспорттук мүмкүнчүлүктөрү кеңейет. Гиссар аймагы чоң ар кандай курулуш өндүрүштүк материалдардын маанилүү көлөмү менен айырмаланат. Аймакта республика боюнча отко туруктуу ылйлардан тартып, керамика, кумдуу запастардын баардык түрлөрүнө менен бай. Анда Таджикистандын курулуш матеиалын өндүргөн ишканалар жайгашкан, алар республика бойлоп өз продукцияларын бардык райондорго жеткире алат. Калктын тыгыздыгы жана саны боюнча гиссар аймагы өлкө боюнча 1-орунда турат.

Изилдөө көрсөткөндөй, жалпы жер фонддору аймак боюнча айыл чарбасы 45,7% түзөт, анын 22,0%- айдоо жерлер жана жаш көчөттөр, 75,7% жайлоолор. Суугат жерле 11,2%, бул айыл чарба айдоо жерлеринин жарымын түзөт.

Изилдөө көрсөткөндөй, айдалган аянттын 15% ээлеген аянт Таджикистандын айыл чарбасынын дүң продукциясынын 15%ке жакынын аймак өндүрөт, анын ичинде өсүмдүк өстүрүчүлүк үлүшл70,81% түзөт. Гиссар аймагынын айыл чарбасынын дүң продукциясынын тармактык структурасы болуп пахтачылык 30% жакын, жана мал чарбачылыгы (20,4%). Мындан башка бул жерде картошка-19,5%, жемиштер-18,3%, жүзүм-30% өндүрүлөт.

Аймактын айыл чарбасынын өнүгүшүнүн перспективаларын баалоо жана өзгөчө кой чарбасын өнүктүрүүдөгү “Гиссар породасы” деген аталыш менен белгилүү болгон породаны Таджикистан республикасынын президенти Эмомали Рахмон муну белгилеген: Гиссар породасындагы койлор кандай суроо талапка ээ болсо, дүйнөлүк деңгээлде да ошондой баалуулукка ээ болот.

Гиссар породасындагы койлорду өнүктүрүү базасы Шахринав, Турсунзаде, Варзов, Вахдот райондорунда кеңири кулач жайып өнүккөн продукция болот. Бул райондор Гиссар экономикалык аймагын түзүүдө, аларды айыл чарбанын базарларында ар түрдүү сүт-эт, жашылча азыктары, бак үчүн продукциялар жана жүзүм өндүрүүчүлөрдөн көз каранды болгон жаратылыш ресурстарын көп кырдуу айыл чарба территориялары пайда болот.

Практика көрсөткөндөй, бүгүн Гиссар аймагы күчтүү эмгек потенциялына ээ,эмгек ресурстары (2017 - ж) калктын 55,3% түзөт ар жыл сайын 111,0 миң адамга өсүп турат. Ошон үчүн азыр аймакта чечиле турган актуалдуу көйгөйлөрдүн бири, бардык каалоочуларды иш менен камсыз кылуу гана эмес, оптималдык - социалдык багытка багытталган эмгек менен жабдууну калыптандыруу, ар бир жаранга эркин тандоо реалдуу мүмкүнчүлүгүнүн түрүн жана эмгектик ишмердүүлүктүн формасы жана Гиссар аймагындагы калктын саны таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 2.1. Тажикстан Республикасынын Гиссар аймагы боюнча калктын саны (миң адам)

Райондордун аталышы зоналары	Жылдар							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	салыштыруу 2017/ 2011 %
Гиссар	252,9	259,3	265,9	273,3	280,6	283,4	286	113,0
Вахдат	249,3	256,0	261,4	267,7	274,7	280,1	287,3	115,2
Район Рудаки	411,5	425,6	437,0	449,6	463,1	471,4	478,2	116,2
Турсунзаде	201,8	206,5	210,6	214,9	221,1	226,3	231,5	114,7
Шахринав	99,9	102,5	105,2	108,2	111,5	114	116,2	116,3
Гиссар зонасы	1215,4	1249,9	1280,1	1313,7	1351,0	1375	1386,3	114,0
Салыштыруу Гиссар зона республикага	15,5	16,0	16,0	15,7	16,0	15,9	16,0	103,2
Республика боюнча	7807,2	7987,4	8161,1	8352,0	8551,2	8753	8835,3	113,1

Маалымат булагы: Статистикалык жыйнак республиканын. Душанбе.-2018,с. 18-19.

Талдоо көрсөткөндөй, аймактын эмгек ресурстарында калктын саны тездик менен өсүшүнө карай алардын категориялары өсүштүн тенденцияларына таандык. Республикада Гиссар аймагынын эмгек ресурстарынын салыштырма салмагы 16,0% түзөт. Талдоодо эмгек ресурстарынын көйгөйлөрү адамдардын айыл-жаратылыш-чөйрө менен өз ара карым – катышы, айыл чарба экономикасын туруктуулугун камсыз кылуу базасы катары эсептелет.

Талдоо аркылуу өлкөнүн өзүн-өзү каржылоосундагы өндүрүмдүүлүк жетишкендиктери агроөнөжай комплексинин түзүмүнүн куруусуз мүмкүн

эмес экенин көрсөттү. Айыл чарба продукцияларын аймакта калк башына карата өндүрүүнү таблица көрсөтөт (Таблица 2.2).

Таблица 2.2. Айыл чарба продукциясын өндүрүү боюнча калктын жан башына карата республиканын Гиссар аймагы боюнча (кг. жыл)

Продуктунун аталышы	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Республика боюнча					
Дан эгиндери	154,1	172,5	159,6	164,8	166,1
Картошка	123,9	138,2	103,4	105,0	103,9
Жемиштер	167,8	184,6	187,6	197,2	202,2
Бахчалар	58,1	61,3	66,1	70,1	68,7
Мөмө жемиштер	39,2	40,7	41,3	35,4	42,1
Жүзүм	20,9	21,7	22,9	24,1	24,8
Эт (сойулган абалда)	10,1	10,7	12,0	13,2	27,0
Сүт азыктары	97,3	102,6	103,5	105,2	106,2
Жумуртка (даана)	36,5	42,6	42,4	42,3	39,0
поГиссар аймагы боюнча					
Дан эгиндери	148,7	155,9	165,5	161,1	165,1
Картошка	94,3	104,5	119,0	117,0	110,8
Жемиштер	152,3	159,7	185,1	188,2	190,3
Бахчалар	58,0	58,9	62,0	63,3	70,0
Мөмө жемиштер	26,9	33,9	36,9	37,8	38,1
Жүзүм	25,0	29,0	32,0	33,4	34,6
Эт (сойулган абалда)	9,8	9,9	10,9	12,1	13,9
Сүт азыктары	82,9	98,5	98,5	102,7	104,2
Жумуртка (даана)	15,9	25,5	29,7	33,1	35,1

Маалымат булагы: Статистика жыйнагы Айыл чарба,Душанбе.2018, с. 15, Эсептөөлөр автор тарабынан түзүлдү

Башка жагынан алып караганда данды дүң жыйноону жогорулатуунун негизинде мал-жандыктарга жетиштүү көлөмдө тоют дярдоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Республикада 2013-2017 жылдарда Гиссар аймагында жүзүм жана жемиштердин продукциясын өндүрүүгө көбүрөөк терең талдоо таблицада көрсөтүлгөн.

Берилген талдоо көрсөткөндөй практикада өсүмдүк өстүрүчүлүк продукциясынын 2 түрү боюнча изилденген мезгилде, прдукциянын орточо жылдык өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу көрсөтүлдү. Ошон үчүн таблицада көрүнүп тургандай Гиссар аймагы үчүн көбүрөөк эффективдүүрөк болуп жемиштерд жана жүзүмдү өстүрүү эсептелинет (Таблица 2.3).

Таблица 2.3. Республиканын Гиссар зонанысы боюнча бардык чарбалык категориялардын жүзүм жана жемиштери өндүрүүсү. (тонна)

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Жемиштер					
Республика боюнча (миң.тонна)	313,2	328,5	341,3	299,2	364,1
Гиссарской зонсы (тонна)	43880	40274	42394	44331	49883
Турсунзаде	3758	7415	7653	7664	7898
Гиссар	14181	12792	13179	14558	16200
Вахдат	13761	9592	10753	10996	13535
Шахринау	5950	5311	5381	5428	5927
Рудаки	6230	5164	5428	5685	6323
Жүзүм					
Республика боюнча (миң.тонна)	167,1	175,3	188,8	203,8	214,7

Гиссарской зонасы (тонна)	35354	36366	39549	40693	53619
Турсунзаде	10047	10795	11904	11918	16907
Гиссар	15211	15343	16637	17270	21965
Вахдат	5212	5950	6563	6730	8587
Шахринау	3476	2534	2597	2666	3873
Рудаки	1408	1744	1848	2109	2287

Маалымат булагы: Статистика жыйнагы Айыл чарба,.Душанбе.2018, с. 15, Эсептөөлөр автор тарабынан түзүлдү

Изилдөө, окумуштуулук, алдыңкы практика ишенимдүү айгинелейт жана жаңы сорттор, жер семирткичтер жана мелиорациялоо ыкмалары эгин эгүүнүн продуктивдүүлүгүн жогорулатуунун фактору болуп эсептелин өзгөчө жүзүм өндүрүүнү өнүктүрүүгө жакшы шарт түзөт. Турсунзаде районунун “Сомон” дыйкан чарбасында жүзүмдүн түшүмдүүлүгү гектарына 120-130 центнерге чейин жетет. Гектарына жүзүм өндүрүүнүн экономикалык көрсөткүчтөрүн төмөнкү талица берилет (Таблица 2.4).

Таблица 2.4 Жүзүм өндүрүүнүн экономикалык көрсөткүчтөрү

№	Жумуштун чыгымдарынын аталышы	Өлчөө бирдиги	Саны	1 ц. Орточо баасы	Кызматтар жана эмгек акы	Жалпы чыгымдар (сомон)
1.	Күйүүчү май Культивация Арыктарды тазалоо	Литр	30 10 5	6,2 6,2 6,2	186+200 62+70 31+150	386 132 181
2.	Саженцы	Даана	1650	7	-	11550
3.	Семирткичтер	Кг	800	4,5	-	3600
4.	Органикалык жер семирткичтер	Кг	2800	0,12	-	336
5.	Уулуу химикаттар	раз, га	4	200	-	336
6.	Эмгек акы	Адам	2	500х12	12000	12000
7.	Бирдиктүү салык	Раз,га	1	-	-	150
8.	Социалдык фондко чегерүүлөр	нафар	2	75х12	-	1800
9.	Башка чыгымдар	-	-	-	-	2000

Маалымат булагы: ТАСХН айыл чарба экономикалык институту, тоолуу райондордун социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн изилдөө бөлүмү 2018.-с. 8.

Айыл чарба продукцияларын өндүрүшүнүн экономикалык эффективдүү көрсөткүчү болуп, түшүмдүүлүктүн бирдик аянты эсептелинет. Жемиштерди жана жүзүм продуктуларын өндүрүү түшүмдүүлүгү гиссар аймагы боюнча 2.5 таблицада көрсөтүлдү. СССРдин тажрыйбалуу окумуштуулары далилдеген, жер иштетүү түшүмдүүлүгүнүн 20-30% сорторду туура тандоого барып такалат, ошондой эле аймактын биоклиматтык потенциалын эффективдүү пайдаланууду жатат.

Таблица 2.5 Республиканын гиссар зонасы боюнча жүзүм жана жемиш өндүрүү түшүмдүүлүгү

	Жылдар					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Жемиштер					
Республика	39,5	39,6	39,9	33,2	38,7	39,1
Гиссар өрөөнү	38,9	41,0	42,5	43,6	39,9	40,2
Турсунзаде	57,5	63,4	61,2	59,4	60,9	61,4
Гиссар	60,5	58,6	55,8	56,1	66,4	67

Вахдат	33,7	35,1	39,2	40,9	42,8	43
Шахринав	55,8	60,9	59,8	59,6	59,1	59,3
Файзабад	10,6	9,0	4,8	5,7	7,5	7,8
Рудаки	39,7	42,2	44,3	46,5	50,4	50,9
Жузум						
Республика	52,9	54,9	61,1	64,2	67,4	68
Гиссар өрөөнү	31,4	43,4	45,1	46,0	50,3	50,9
Турсунзаде	56,1	50,8	52,9	48,7	70,5	71,2
Гиссар	48,2	46,2	49,6	52,4	64,9	65
Вахдат	27,9	30,6	34,0	37,0	38,0	39
Шахринав	41,0	42,2	40,1	41,4	52,3	53
Файзабад	6,5	6,6	4,2	6,7	10,6	11,1
Рудаки	22,4	27,8	29,0	32,3	38,2	39,6

Маалымат булагы: Статистикалык аймактык жыйнак, Душанбе.2018, с. 210-214. Эсептөөлөр автордун тарабынан түзүлдү

Берилген таблицада көрсөтүлгөндөй Файзоб жана Вахдот райондорунда жемиш жана жүзүм өндүрүү түшүмдүүлүгүнүн төмөндөшү, агротехникалардын эрежелерин туура нормасын сактабагандан, аба ырайы шарттарынан келип чыккан,бардык алынган продукция ким экендигине карабастан анын менчиги болуп саналат. Мындай абал айыл чарабсындагы ар түрдүү менчиктик формадагы товар өндүрүүчүлөрдүн пайда болуусуна жана өнүгүүсүнө алып келет

Жеке менчик формада (дыйкан жана өздүк жеке чарбалар) акыркы жылдары продукция өндүрүүнүн көлөмүнө жана айдоо аянттарынын түзүлүшүнө, эгүүдөгү ассортиментти танддодо дыйканга эркиндик берилген жана бүт өндүрүлгөн продукция аны ким кайра иштеткенине карабай өзүнүн жеке менчигине өтүү укугу берилген. Мындай жакшы шарттар жерди сарамжалдуу иштетүүдө колхоз жана мамлекеттик чарбаларга караганда дыйканга шарт тузүү менен дыйкандын негизги жана кошумча акыдагы кызыкчылыктарын көздөйт.

Талдоо жүргүзүү көрсөткөндөй, эгерде салыштыруу 1991-жылы 36,9-40,1 %, негизги жашылча азыктарын - томат жана тоголок баш пияз жүргүзүлсө айыл чарба ишканаларында, ошондой акыркы жылдары кайра түзүүнүн натыйжасында ири айыл чарба ишканасы түзүү жана алардын базасында жаңы өндүрүштүк түзүүнүн, өндүрүштүн көлөмү жашылчалардан аларга кескин азайган салыштырма салмагы жеке сектордун (КЖЧ жана дехканских чарбалардын) өндүрүүдө жашылчалардан боюнча Гиссар зонасында келтирилген таб.2.6. Маалыматтарды анализдөө таблица көрсөткөндөй, 2017-жылы айыл чарба ишканаларда Гиссар зонанын жүргүзүлгөн жашылчалардан 948,5 миң тонна же 0,98 % га көп 2015-жылы. Салыштырма салмагы жеке сектордун өндүрүү боюнча томатов жана пияз репчатого 2014-жылы түздү 71,8-74,7% жалпы көлөмүнөн алардын өндүрүү, ал эми салыштырма салмагы өндүрүш огурцов, ашкана кызылчасы жана башка жашылчалардын түрлөрүн жеке сектордо-жылы түздү 90,3-90,5%.

Таблица 2.6.Салыштырма салмагы жеке сектордун (ЖКЧ жана дыйкан чарбалардын) өндүрүүдө жашылчалардан боюнча Гиссар зонасында, тонна

Түрү	**2015**	**2017**

	айыл чарба ишканалар да	жеке сектордогу	Салыштырма салмагы жеке сектордун	айыл чарба Ишканалар да	жеке сектордогу	Салыштырма салмагы жеке сектордун
Капуста	296,0	989,9	82,5	185,0	1096,0	85,7
Помидор	3228,0	68935,5	59,9	2738,0	74460,5	71,8
Бадыран	479,5	1006,0	78,7	224,5	1135,0	90,3
Сабиз	232,8	11367,5	82,6	153,9	11905,2	88,8
Кызылча	605,7	7695,3	53,1	390,5	8773,9	90,3
Пияз	3393,0	95251,5	63,1	2443	96200	74,7
Башка жашылчалар	490,0	1112,3	45,0	411,1	4917	90,5
Бардыгы	8725,0	186358,0	63,1	6546,0	198487	78,1

Маалымат Булагы: Айыл-Чарба. башкаруу Гиссар зонасында үчүн 2015-2017-жж.

Бул маалыматтар айыл калкынын керектөөлөрүн канааттандырууда негизги тамак-аш азыктарына болгон керектөө олуттуу өзгөрүп тургандыгын айгинелейт. Мисалы, 2017-жылы айыл чарба ишканаларда Гиссар зонанын жүргүзүлгөн жашылчалардан 6546,0 миң тонна алынып же 2014-жылга салыштырмалуу 24% га аз болгон. Бүгүнкү күндө Гиссар аймагында кооперативдер, жамааттык ишканалар, дыйкан (фермер) чарбалары, акционердик коомдор ж. б. типтеги чарба жүргүзүүнүн формалары түзүлүп өнүгүүдө.

Дыйкан (фермердик) чарбалардын, чакан, ошондой эле орто чарбалардын өнүгүү тенденциясы элди тамак-аш, азык-түлүк менен өзүн өзү камсыз кылууда жана социалдык-экономикалык проблемаларды чечүү көйгөйлөрүн чечүүдө эң негизги фактор болуп калышы мүмкүн. Төмөндө 2.7 таблицасында Гиссар зонасынын дыйкан (фермердик) чарбалардын саны келтирилет

Таблица 2.7. Гиссар зонасынын дыйкан (фермердик) чарбаларынын саны

	Жылдар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Турсунзаде	1359	1604	1630	1869	1600
Гиссар	1219	1295	1638	2816	3413
Шахринав	734	810	884	886	988
Рудаки	3176	3266	3510	3850	3793
Вахдат	3275	3973	4470	5126	6497
Гиссар аймагы	10036	10948	12132	14547	16291
Республика боюнча	73806	87594	108035	123379	145107
Салыштыруу (аймак/республика)	17,2	14,8	13,8	13,4	13,2

Маалымат булагы: Статистика жыйнагы Айыл чарба РТ.2018.-с. 323.

Таблицада көрүнүп тургандай, Гиссар зонасынын райондорунун республикадагы пайызы 13,2-17,2%. Тажикстан Республикасынын Өкмөтү кайра түзүү жөнүндө кабыл алган менен чечимдери рынок мамилелеринин айыл чарбасындагы өнүгүүгө көптөгөн тоскоолдуктарды жаратуу менен, айыл инфраструктурасын жана айыл чарба өндүрүшүнүн технологиясын бузууга алып келди. Финансы–кредиттик мамилелерде, лизингде, камсыздандырууда, салык салууда, мамлекеттик колдоонун жеке секторду колдоодо көптөгөн

чечилбеген проблемалар турат жана ал сектордун ичиндеги өнүгүүгө таасирин тийгизет. Таблицадан көрүнүп тургандай дыйкан (фермердик) чарбалардын үлүшү 31% түзөт. Мында алдыңкы орунду калктын чарбаларындагы айыл чарба продукциясын өндүрүү жалпы айыл чарба өндүрүшүнүн 60-70% көлөмүн түзөт. Албетте, өнүгүү процесси муну менен аяктабайт, кийинки этапта (экинчи) ар бир дыйкан (фермер) чарба өнүгүүсү жана жогорку атаандаштыкка туруштук берүүсү үчүн рынок экономикасынын шарттарына адаптацияланышы керек. Бул кооперациялоо жолу менен мүмкүн. Бирок, баштапкы этабда дыйкан (фермердик) чарбалардын натыйжалуу иштеп кетүүсү үчүн жана атаандаштар аз болгон учурда кичинекей чарбалар зарыл.

Үчүнчү бөлүм «Базар шартында аймактын айыл чарбасынын жеке секторунун өнүгүү перспективалары» деп атылып, айыл чарбасынын жеке секторунун эффективдүүлүгүнүн жогорулатуунун жолдору, мамлекеттик колдоо жана өнүгүү перспективалары изилденген жана аныкталган.

Мында, айыл чарабасына тиешелүү өндүрүштүн эффективдүүлүгү экономикалык категория болуп эсептелет. Ал айыл чарба өндүрүшүндөгү ар түрдүү тармактардын жана тармак ичиндеги обьективдүү болгон жана жөнгө салынган мамилелердин татаал комплексин чагылдырат. Андан свртканы, айыл чарабасынын башка агроөндүрүш тармактары менен айыл чараба продукцияларынын минималдык чыгымда жана табыйгый ресурстарды сарамжалдуу пайдалануу менен кайра өндүрүү мамилелерин өзүнө камтыйт.

Эл чарбасынын ар түрдүү тармактарына, тышкы соодага, жаңы өндүрүү борборлорун курулушуна, биргелешкен ишканаларды түзүүдө жана башка чөйрөлөрдө квалификациялуу жогорку кадраларды даярдоодо мамлекеттин ролу мурдагыдай эле илим областына калтырган. Мындайча айтканда, улуттук байлыкты түзүүдөгү туруктуу фактор катары мамлекеттик менчиктин жана жаңы шарттардын анвкталуу жана бириктирүү ролу белгиленген. Улуттук байлык катары бир эле элге керектүү жана жагымдуу болгон нерселердин суммасын жана санын түшүнбөстөн, өлкөнүн жалпы экономикалык жашоосунун нормалдуу иштөөсүн камсыздоочу жөндөмдү түшүнүүгө болот. Республиканын жана аймактын шартында анын географиялык жайгашуусу, аймактын ресурстук потенциалы, мекемелердин граждандык жана саясаттык иштөө жөндөмдүүлүгү, ойлонулган жана жашоого керектүү болгон мыйзамдарды кабыл алуу, билим берүүнүн абалы, улуттун өндүрүштүк күчтөрдөгү билимдүүлүгүнүн жана ыймандуулугунун, бар болуусу жана сапаты, алардын туура жайгаштырылуусу, иштетүү жана өнүктүрүү өтө баалуу. Мамлекеттик менчикти сактоонун, экономикалык көз карандысыздыкты жана өлкөнүн экономика-социалдык коопсуздугун камсыздоонун көйгөйлөрүн чечпей туруп жашоонун денгээлин жогорулатуу жана өлкөнүн граждандарынын жашоо мөөнөтүн узартуу иллюзия бойдон калат.

Республиканын Гиссар зонасындагы айыл чарбасынын жеке секторунун өнүгүүсү боюнча акыркы жылдардагы өткөрүлгөн иш-чаралар өндүрүш көлөмдөрүн стабилдештирүүгө жана өнүгүүгө (өзгөчө мамлекеттик эмес

формадагы ишмердүүлүктө) алып келегени менен, агроөндүрүш комплексиндеги экономикалык жагдайдын толук белгилүү бир жакшыртууга алып келбегендиги белгиленген. Жеке сектордун өнүгүү максаты – калктын кембагалчылыгын төмөндөтүү, жашоо шартаарын жана денгээлин жакшыртуу болуп эсептелет. Бул көйгөйдү чечүүдө эң алгачкы милдеттер катары айыл чарабасынын экономиканын башка тармактарындагыдай жашоо ишмердүүлүгүн түзүү, айыл чарба өндүрүшүнөн башка чөйрөдөгү эмгекти же жумуш орундарды түзүү, анын ичинде жеке секторго өзгөчө орун берүү менен мамлекеттик колдоо зарыл. Айыл чарабасындагы жеке менчикти өнүктүрүүнү жөнгө салуу көйгөйлөрү коомдун өнүгүшүнүн негизги көйгөйлөрүнө кирет.

Изилдөө көргөзгөндөй, акыркы жылдары Тажик Республикасынын Өкмөтү өзгөчө көңүлдү жеке секторду колдоого бурууда жана ал максатта эң алгачкысы катары финансылык ресурстарды мүмкүнчүлүк болушунча көбөйтүүдө. Экономиканын агрардык секторунун заманбап өнүгүү денгээлинен, агротүзүмдөрдү өркүндөтүү зарылдыгынан, социалдык карама-каршылыктардын күч алуусунан агробизнести мамлекеттик жөнгө салуу керек. Дүйнөдө айыл чарба прлдукцияларынын баасын мамлекеттик жөнгө салуу тажрыйбасы көп кездешет. Мында, нормалдуу өндүрүш үчүн коомдук керектөөгө жараша баанын эң төмөнкү, минималдуу чеги коюлат жана айыл чарба товар өндүрүүчүлөргө мамлекеттик кредиттер жана субсидиялар берилет. Бул максатта арзан кердиттер мамлекет тарбынан кээ бир бөлүгү төлөнүү менен же салыштырмалуу төмөнкү ставкадагы (5% дан төмөн) мамлекетик кредит берүү менен ишке ашырылгандыгы кеңири маалым. Мамлекет айыл чарба жана башка агаробизнес тармагындагы өндүрүштүн өнүгүүсү жана модернизациялоосу үчүн, айыл чарба инфраструктураларын (складдарды, сактоо жайларды, муздаткычтарды, транспорттук тармактарды ж.б.у.с.) жакшыртуу үчүн, арендаланган жерелерди сатып алуу үчүн, минералдык жер семирткичтерди сатып алуу үчүн, жабдыктарды модернизациялоо ж.б. үчүн субсидияларды бөлүп берет. Жлглоуда көргөзүлгөн эң негизги мамлекеттик колдоо жана жөнгө салуу иш-чаралары ушундай бир өтө керектүү механизмди ойлоп табууну талап кылат, ал механизм мамлекеттик колдоо менен өзгөчөлөнгөн, ойлонулган жана ушул секторду толугу менен өеүгүшүн камсыз кылуусу керек. Ушул эле мезгилде, аймактагы агрардык өзгөрүүлөрдү жүргүзүүнүн маңызы айыл жергесиндеги экономикалык механизмди өркүндөтүүгө жана социалдык сфераны өнүктүрүүгө багытталган.

Акыркы жылдардын анализи көргөзгөндөй дыйкан (фермер) чарабалары кичинекей размерлерине карабастан продукциянын бир канча түрлөрүн өндүрүүгө жетишишти. Дыйкан чарбалардын дээрлик 60% буудай жана жугөрү өндүрүүчүлөргө кирсе, ал эми 40% - эт, сүт жана башка түрлөрдү камтыган. Тажикистандын Гиссар аймагындагы дыйкан (фермер) чарабаларын мамлекеттик колдоо формаларынын негизги формалары болуп ар түрдүү жеке менчик формаларын өнүктүрүү болуп эсептелет. Ал төмөндөгү 2 – схемада каралган. Ал схемада Гиссар аймагындагы дыйкан (фермер) чарабаларын мамлекеттик колдоо формаларынын негизги

формалары болуп төмөнкүлөр эсептелет: дыйкан (фермердик) чарбалардын бааларын жана кирешелерин стабилдештирүү; айыл инфраструктрасын өнүктүрүү; илим-изилдөө иштери, изилдөөнүн жыйынтыктарын жайылтуу, топтоо, аларды кайра иштетүү жана статистикалык маалыматтарды жеткирүү; табыятты коргоо жана жер жана суу ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу; калктын камсыз болбогон тобун азык - түлүк менен камсыздоо; азык - түлүк коопсуздугун камсыздоо; агрардык экономикага жогорку квалификациядагы кдраларды даярдоо; шаарларда жана өндүрүш борборлорунда азык-түлүк базарларын түзүү; дыйкан (фермердик) чарабалардын материалдык-техникалык базаларын чыңдоо; айыл чарабасынын башка тармактар менен юолгон интеграциялык байланыштарын жана мамилелерин кеңейтүү; айыл чарба ишкердүүлүгүндөгү чакан, орто жана биргелешкен ишканаларды, бизнести жана агробизнестик түзүмдөрүн башкаруу жана өнүктүрүү ж.б.

Схема 2. Тажикистан Республикасынын Гиссар зонасындагы дыйкан (фермердик) чарбалардын өнүгүүсүндө мамлекеттик колдоонун негизги формалары

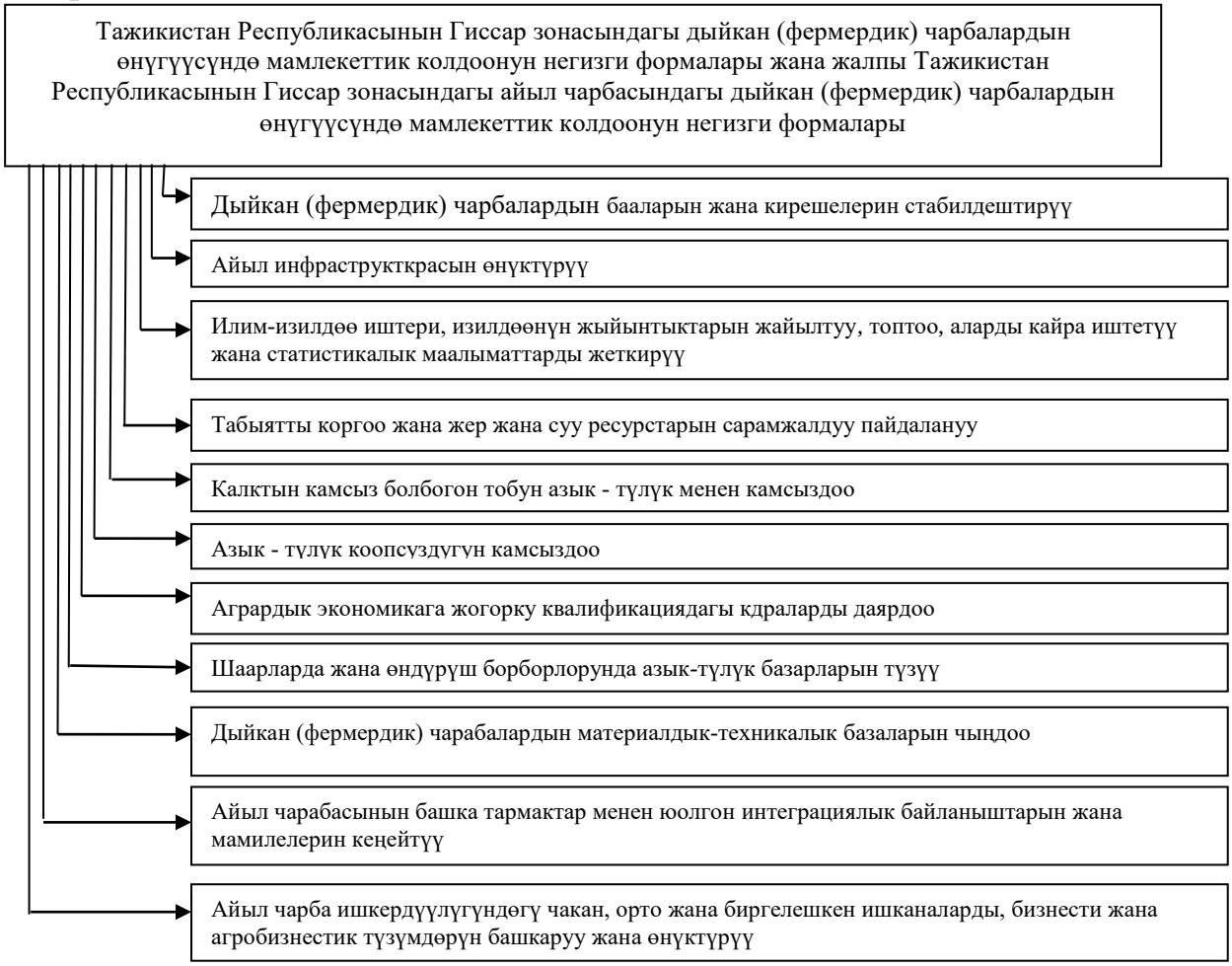

Агрардык секторду туруктуу өнүктүрүүнүн эң негизги максаты коомдун азыркы жана келечектеги муунун керектүү болгон тамак-аш продуктулары менен физиологиялык норманын негизиндеги керектөөсүн камсыздоо болуп саналат.

Изилдөөдө белгиленгендей аймактын калкынын интесивдүү табыйгый өсүүсү (азыркы убакта орточо жылдык өсүш 30 миң адамды түзөт) азык-түлүк

продукцияларынын өндүрүүнүн көлөмүн бир канча билинеерлик денгээлде привели жогорулатууга алып келди. Бирок, өндүрүштү жогорулатуу темптери, өзгөчө азык-түлүктү, сунушталган физиологиялык нормаларды толугу менен камсыздай албайт, аны 2.8 таблицасынан көрүүгө болот. Мында, айыл-чарба өндүрүшүндөгү азык-түлүк продуктуларынын көпчүлүк түрүндө фактылык керектөө нормативдик көрсөткүчтөрдө бир канча төмөнүрөөк экендиги көргөзүлгөн. Жашылчаларды жана бахчалык продуктуларды керектөө 2017 – жылы сунушталган нормаларга салыштырмалуу 45,0 жана в 2,0 эсе азды түзсө, жер-жемиштер дагы 2,0 эсе азды түзгөн.

Таблица 2.8. Гиссар зонасындагы келечектеги калктын 1 адамына кетүүчү азык-түлүк продуктуларынын сунушталган нормалары (жылга эсептелген кг)

Продуктунун аты	Сунушталган норма	Прогноз	
		2020	2022
Нан азыктары	130,0	135,0	130,0
Картошка	45,0	33,2	39,3
Жемиштер	114,0	74,1	75,7
Бахчалык прдуктулар	28,0	24,1	25,5
Жер-жемиштер	63,0	38,9	40,0
Жүзүм	13,0	33,0	38,0
Эт жана эт азыктары	60,0	26,1	20,0
Сүт жана сүт продуктулары	250,0	171,0	178,2
Жумуртка	165,0	88,0	90,0
Кумшекер	29,0	12,6	10,0

Булак: Таблица Таджикистан Республикасынын нормаларынын жана статистикалык жылдык маалыматынын негизинде түзүлдү. - Душанбе, 2018.- Бюллетень РТ.2018. Автордун эсептери.

Таблицада, жүзүмдүн 2017-жылдагы фактылык керектөөсү сунушталган норманын денгээлин 4,6 % жогору болгону көрүнүп турат. Прогноздук эсептөөлөр көргөзгөндөй, эгерде сунушталган нормага фактылык керектөөнү салыштырсак, анда жалпы камсыздоонун денгээли төмөн болот. Нан азыктарынын калктын тамактануу рационунда эң негизги болгондуктан 2020-жылдагы фактылык керектөөсү сунушталган нормага салыштырмалу 3,85 % жогору болгондугун, ала эми 2022-жылы төмөндөгөндүгүн байкасак болот. Өздүк мал чарбачылык өндүрүшүндөгү продуктулар менен калкты камсыздоо денгээл өтө төмөн. Мисалы, фактылык этти, сүттү жана жумуртканы керектөө 12,2; 19,3 и 14,6 % сунушталган денгээлдеги норманы гана камсыздайт, ал эми рационалдуу нормалык көрсөткүчтөрдө дагы төмөнүрөөк.

Жыйынтыктап айтканда, жакынкы келечекте (2022-жыл аралыгында) жеке менчик сектордо продуктуларды өндүрүүнү жогорулатуу зарыл, өзгөчө сунушталган нормадагы керектөөнү канааттандыруу үчүн азык-түлүктөрдү өндүрүүнү колго алуу керек. Изилдөөнүн анализи аныктагандай, айыл-чарба өндүрүшүнүн келечектүү перспективалык эсептөөлөрүндө төмөнкү перпметрлерди эске алуу зарыл: аймактагы жердин тартыштыгына байланыштуу, башка мамлекетте иштетүүгө ылайыктуу эмес деп табылган жерлерди иштетүүгө мажбурлук келип чыккан. Бул жерлер кумдуу-таштак, шор, токойлуу плата грунттары жана тоолуу жерлер болуп эсептелет. Мында

жерелердин бетине эгүү менен жер кыртышы эррозияга дуушар болгон. Ошол себептүү калыптанып калган айыл чарбасындагы салттуу өндүрүштү бекемдөө жана өнүктүрүү боюнча мамлекеттик денгээлде иш-чараларды кароо өтө зарыл.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Изилдөөнүн жыйынтыгында Тажик Республикасынын Гиссар зонасынын айыл чарба секторунун аймактык түзүлүшүнүн жана өнүгүүсүнүн көйгөйлөрү боюнча төмөндөгүдөй теоретикалык жыйынтыктар жана практикалык сунуштар берилет:

1. Изилдөө аныктагандай, экономиканын агрардык секторундагы менчиктик формалардын көптүгү жетишээрлик денгээлдеги кокуренттик чөйрөнү толугу менен камсыздай алат, мейли чарбалык формасында болсун же ишкердүүлүктү өнүктүрүүдө болсун. Ошону менен бирге менчиктик формалардын көптүгү ар түрдүү чарбалык формалардын өз ара кызматташтыгына шарт түзөт. Тагыраак айтканда, “Айыл чарбасындагы жеке менчик секторду” чакан, орто бизнести мамлекеттик кызматташтыгы менен өнүктүрүү экономиканын негизги капиталынын түзүүчүлөрү эле болбостон, өлкөнүн жалпы өнүгүүсүнүн өзгөчөлөнгөн факторлору катары чыга келет.

2. Республиканын аймактарынын экономикасынын өнүгүүсүнүн стратегиялык багытарынын бири болуп – аймактардагы социалдык-экономикалык абалга таасирин тийгизүүчү регионалдык факторлорду эффективдүү иштетүү саналат. Башкача айтканда, улуттук стратегиядагы социалдык - экономикалык өнүгүүдөгү регионалдык саясат катары теоретикалык жана практикалык изилдөөлөргө муктаж. Базар мамилелеринин тереңдеши менен аймактык өнүгүүнү жөнгө салууда жана өндүрүү күчтөрүнүн жогорулатууда жалпы принциптерди, критерийлерди, ыкмаларды иштеп чыгуу жана аларды уюштуруу механизмдериндеги чечүү жолдорунун территориалдык көйгөйлөрү Тажикистан Республикасынын экономика жана саясат системасындагы реформалоо келечегинде актуалдуу бойдон калат.

3. Чет элдик жеке менчик чарбаларды уюштуруу тажрыйбасынынын негизиндеги жыйынтыктарды Тажикистандын шартында колдонуу сунушталган, анын ичинде чек ара зонасындагы биргелешкен ишканаларды ачуу жана ишмердүүлүктүн экономикалык интеграциясын түзүү каралган.

4. Тажикистанадагы Гиссар зонасындагы жеке менчик секторду уюштуруу заманбап абалынын анализинин негизинде кооперациядагы пайдаланылбаган резервдер жана жеке менчик сектордогу өздүк кошумча чарбалардын ишкердүүлүк мүмкүнчүлүктөрү такталган. Бул тактоо стратегияны жана ички жана сырткы базар мамилелеринде конкурентүү артыкчылыкты түзүүдө далилденген, такталган чечимди кабыл алууга жардам берет.

5. Тажикистанадагы Гиссар зонасындагы айыл чарбасынын жеке менчик секторун өнүктүрүү тажрыйбасы көрсөткөндөй, республиканын экономикалык, нормалык жана руханий жактан өнүгүүсүндө “жеке сектордун” өнүгүүсү тоскоолдук фактор катары чыкпайт. Мында,

тескерисинче рентабелдүүлүк жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүк жогорулайт. Ошондуктан, жеке сектор базар мамилелеринин негизги шарттарын жаратат жана кыймылдаткыч күчү болот. Кеңири менчиктик катмарларды түзүүдөгү негизги жолдордун бири акционердик коомдорду түзүү менен, менчикти элге приватизация жана менчиктештирүү аркылуу ишке ашырылат. Мындай кадамдар базар рычагдарын жана стимулдарын киргизүүгө керектүү жана жетишээрлик негиз болуп бере алат.

6. Жеке сектордун жана ишкердүүлүктү өнүктүрүүнү мамлекеттик колдоосуз жана жөнгө салуусуз элестетүү мүмкүн эмес. Өз учурунда мамлекеттик колдоо бир канча кеңири келтирилген иштердин тизмегинен турат. Мындай мамлекеттик колдоо айыл чарба товарларын өндүрүүчүлөрдү салык салуу жана кредиттөө боюнча мыйзамдарды кабыл алуудан башталып ошол продукцияларды ички жана сырткы рынокто мамлекет менен биргеликте сатуу менен бүтөт. Ошону менен бирге жеке менчик жана мамлекеттик жөнгө салуу бири бирине каршы келбестен, толуктап турат. Мисалы, экологиялык жөнгө салуу бир эле мезгилде текшерүү катары жөнгө салуу болсо, ошол эле мезгилде техникалык регламентти ишкердик өчөн уюштуруу болуп саналат.

7. Жеке сектордун өнүгүүсү ишкердүүлүктүн ишмердүүлүк формалары тарабынан ишке ашырылат. Ишкердүүлүк бул керектөөчүнү чыгымдарды экономдоо менен издеп табуучулук эсептелет. Автор ишкердүүлүктү жеке менчик жана өздүк жеке чарбаны өнүктүрүүнү сунуштайт жана бул сунуш экономиканын бул секторун эффективдүүлүгү үчүн зарыл.

Список опубликованных работ по теме:

1. Нуридинов, С.З. Таджикистан Республикасынын айыл чарба калкынын иш менен камсыздоо көйгөйлөрү [Текст] / С.З. Нуридинов // «Таджикистан эмгек рыногун өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү» атындагы Республикалык илимий–практикалык конференциянын материалында.–Душанбе, 2011.– 99-104 б.
2. Нуридинов, С.З. Өткөөл экономиканын шартында айыл чарбасынын экономикалык өсүшүнүнө каршы келүүчү негизги көйгөйлөр жана аны чечүү [Текст] / С.З. Нуридинов // « Таджикистан эмгек рыногун өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү» Таджикистандын АӨК: Экономика, уюштуруу жана башкаруу.–Душанбе,2011.–87-91б.
3. Нуридинов, С.З. Жердин аз шартында алтернативдүү жер иштетүүнү өнүгүүсүнүн мааниси [Текст] / С.З. Нуридинов // Таджикстан айыл чарба Академиясынын докладдары.–Душанбе, 2016.– 74-78 б.
4. Нуридинов, С.З. Продукциянын сапатын көтөрүү стратегиясы жана башкаруу [Текст] / С.З. Нуридинов // Академик М.Осими. атындагы Таджикистан техникалык университетинин политехникалык институтунун эл аралык конференциянын материалында –Худжант, 2016.– 447-450 б.
5. Нуридинов, С.З. Ачык экономикалык шарттагы экономикалык коопсуздуктун кээ бир маселелери [Текст] / С.З. Нуридинов // Таджикистан Республикасынын эсеп, анализ, аудит жана статистиканын актуалдуу

маселелери (республикалык илимий–практикалык конференциянын материалынын топтому). – Душанбе, 2017.–177-181б.
6. Нуридинов, С.З. Айыл чарбасындагы жеке секторду мамлекеттик колдоо [Текст] / С.З. Нуридинов // журнал «Глобалдуу дүйнөдөгү атаандаштык: экономика, илим, технология». №1. – Киров, 2018.– 474-477 б.
7. Нуридинов, С.З. Айыл чарбасындагы жеке секторду өнүктүрүүнүн илимий – теоретикалык өзгөчөлүгү [Текст] / С.З. Нуридинов // «Россиядагы жана чет элдеги билим берүү жана илим» журналы.№1.–Россия,2018.–35-42б.
8. Нуридинов, С.З. Айыл чарбасындагы жеке секторду өнүктүрүүнүн чет элдик тажрыйбасы жана аны Таджикистан Республикасынын шартында колдонуу мүмкүнчүлүгү [Текст] / С.З. Нуридинов // «Глобалдуу дүйнөдөгү атаандаштык: экономика, илим, технология». №1. – Киров, 2018.–477-479 б.
9. Нуридинов, С.З. Гиссар зонасындагы өздүк жеке чарбалардын өлкөнүн экономикасынын өнүгүүсүндөгү ролу жана калктын кошумча киреше булагы [Текст] / С.З. Нуридинов // «Россиядагы жана чет элдеги билим берүү жана илим» Журналы.№1.–Россия,2018.–С. 152
10. Нуридинов, С.З. Таджикистан Республикасынын Гиссар зонасындагы айыл чарбасындагы жеке секторду өнүктүрүүнүн перспективалары [Текст] / С.З. Нуридинов // ОшМУ жарчысы.-№2.–153 -157б.

Нуридинов Сунатуло Зубайдулоевичтин 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономикалык илимдеринин кандидаты илимий даражага изденүү үчүн «Айыл чарбасында жеке секторду түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн аймактык өзгөчөлүктөрү” (Таджикистандын Гиссар аймагынын дыйкан (фермердик) чарбаларынын материалдары боюнча) аттуу темадагы диссертациялык иштин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: айыл чарбасы, жеке сектор, чарбалык формасы, айыл чарба ишкердүүлүгү, базар агрардык экономикасы, продукцияны өндүрүү, атаандаштык, жеке секторду өнүктүрүү, дыйкан (фермер) чарба, мамлекеттик колдоо.

Изилдөөнүн объектиси болуп Республиканын Гиссар зонасындагы жаңы типтеги жана формадагы чарбалар (дыйкан (фермер) чарбалары, айыл чарба ишкердүүлүгүнүн түрдүү формалары, бизнес, агробизнес ж.б.) эсептелет.

Изилдөөнүн предмети – Тажикистандагы Гиссар зонасындагы айыл чарбасынын жеке менчик секторун башка менчиктик жана чарбалык формалары менен базар мамилелер шартында өнүктүрүү проблемалары.

Изилдөөнүн методу: Диссертациялык иште монографиялык, аналитикалык, статистикалык, салыштыруу анализи ж.б. ыкмалар жана методдор колдонулган.

Алынган жыйынтыктар: изилдөөдө жеке менчик түрүнүн мүнөзүнүн маанисин жана агрардык сектордогу чарбалардын түрүнүн уюштуруу закон ченемдүүлүгүн тактаган; айыл чарба өндүрүшүндөгү уюмдардын жеке түрлөрүнө таасир берүүчү аймактык факторлору көрсөтүлгөн; чарбалардын жеке түрлөрүн өнүктүрүүнүн чет элдик тажрыйбалары изилденип, аларды Таджикистандын шарттарында пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрүн караган; Гиссар аймагынын айыл чарбасында жеке секторлордун абалын изилдеген жана чарбалык жеке түрлөрүн өркүндөтүүнүн резервдерин аныктаган; дыйкан (фермер) чарбалардын жана көмөкчү жеке чарбалардын натыйжалуулугунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу жолдорун белгилеген; айыл чарбасында жеке секторлорду жөнгө салууну, мамлекеттик колдоолордун чараларын жана аймактарда жеке секторлорду өнүктүрүүнүн фактору катары ишкердик ишмердүүлүгүн өнүгүү багытын иштеп чыккан.

Колдонуу денгээли: Диссертациялык изилдөөнүн негизги теориялык жана практикалык натыйжалары Тажикстандын айыл чарба Министрлигинин “Айыл чарбасын өнүктүрүү” программаларын иштеп чыгууда жана Гиссар зонасындагы райондордун дыйкан (фермер) чарбаларында апробацияланган.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн негизги жоболору жана жыйынтыктары айыл чарбасынын жеке менчик секторун башка чарбалык формалары менен өнүктүрүү боюнча мамлекеттик жана регионалдык программаларды иштеп чыгууда колдонулат.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Нуридинова Сунатуло Зубайдулоевича на тему: «Региональные особенности формирование и развитие частного сектор в сельском хозяйстве (на материалах дехканских (фермерских) хозяйств Гиссарской зоны Таджикистана) на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика сельского хозяйства)

Ключевые слова: сельское хозяйство, частный сектор, формы хозяйствования, сельское предпринимательство, рыночная аграрная экономика, производства продукции, конкурентоспособность, развитие частного сектора, дехканские (фермерские) хозяйство, государственная поддержка.

Объектом исследования являются новые типы и формы хозяйства (дехканские (фермерские) хозяйства, различные формы сельского предпринимательства, бизнеса и агробизнеса и др.) Гиссарской зоны республики.

Предметом исследования – проблема развития частного сектора в сельском хозяйстве Гиссарской зоны Республики Таджикистан в единстве с другими формами собственности и форм хозяйствования в условиях рыночных отношений.

Методом исследования: В диссертационной работе в ходе исследования применялись такие методы и приемы, как монографический, аналитический, статистический, сравнительного анализа и др.

Полученные результаты: исследованы теоретические аспекты особенности формирование и развитие частного сектора в условиях рыночной экономики с уточнением понятием частного сектора, установлено, что эффективного развитие частного сектора способствует в достижении продовольственного благополучия, снижения уровня бедности, решения вопросов полезной занятости населения зон, определены основные направления развития частного сектора в сельском хозяйстве районов Гиссарской зоны с целью превращения зоны стабильного развития и низких цен сельхозпродукции; поставки их товаров в другие внутри республиканские рынки как основной путь межрегиональных перспективная модель развития частного сектора в Гиссарской зоны.

Степень использования: Полученные в ходе исследования результаты нашли отражение в разработка ряд Программы Развитие сельского хозяйства Министерство сельского хозяйства Республики Таджикистан и дехканских (фермерских) хозяйств районов Гиссарской зоны.

Область применения: Основные положения и результаты исследования могут быть использованы при разработке государственных и региональных программ по формированию и развитию частного сектора, к котором относятся различные формы хозяйствование.

SUMMARY

the dissertations of Nuridinov Sunatulo Zubaiduloevich on the topic: "Regional features of the formation and development of the private sector in agriculture (based on materials from dekhkan (farm) farms of the Gissar zone of Tajikistan) for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.05 - economics and management of the national economy (economics Agriculture)

Keywords: agriculture, private sector, forms of management, rural entrepreneurship, market agrarian economy, production, competitiveness, private sector development, dekhkan (farmer) economy, state support.

Object of the research is new types and forms of farming (dekhkan (farm) farming, various forms of rural entrepreneurship, business and agribusiness, etc.) of the Gissar zone of the Tadjik republic.

Subject of the research is the problem of the development of the private sector in the agriculture of the Gissar zone of the Republic of Tajikistan in unity with other forms of ownership and forms of management in the conditions of market relations.

Research method: In the dissertation, during the research, such methods and techniques as monographic, analytical, statistical, comparative analysis, etc. were used.

Obtained results: theoretical aspects of the particular formation and development of the private sector in a market economy were studied, the concept of the private sector was clarified, it was established that effective development of the private sector contributes to achieving food well-being, reducing poverty, solving problems of useful employment of the population of the areas, identifies the main directions of development private sector in agriculture areas of the Hissar zone in order to transform the zone of stable development and low agricultural products; the supply of their goods to other intra-republican markets as the main way of inter-regional perspective model of the development of the private sector in the Gissar zone.

Degree of use: The results obtained in the course of the study were reflected in the development of a number of the Agricultural Development Program of the Ministry of Agriculture of the Republic of Tajikistan and dekhkan (farmer) farms in the districts of the Gissar zone.

Scope: The main provisions and results of the study can be used in the development of state and regional programs for the formation and development of the private sector, which includes various forms of management.